

VADİDE İKTİDAR OYUNLARI: OF'TA HÂKİMİYET MÜCADELESİ

*Hamdi ÖZDİŞ**

ÖZ

Bu çalışma II. Abdülhamit döneminde taşra idaresine bir diğer ifadeyle mülki taksimata yerel güçlerin müdahalesini Of örneğinden hareketle incelemektedir. Çalışma yerel güçlerin talebiyle Of'un önce Lazistan Sancağı'na bağlanması ve akabinde yine aynı güçler tarafından Of'un Trabzon merkez sancağına iadesinin arka planına odaklanmaktadır. Böylece yerel dinamiklerin mülki taksimat sürecini kendi istekleri yönünde nasıl şekillendirebildikleri örneklendirilmiş olacaktır.

Anahtar Sözcükler: II. Abdülhamit, Lazistan Sancağı, Of, Trabzon, Mülki Taksimat, Vilayet Nizamnamesi, Solaklı.

POWER GAME IN THE WALLEY: THE STRUGGLE FOR DOMINATION IN OF

ABSTRACT

This study tries to investigate the interventions of local powers to the provincial administration during the time of Sultan Abdulhamid II in the case of Of town. In the study we investigated the background of the annexation of Of town to Lazistan Sancak and the towns later return to Trabzon central sancak by the interventions of local powers. By doing so, we aimed to exemplify how local powers form the process of administrative division by their wishes.

Keywords: Abdülhamid II, Lazistan Sancak, Of, Administrative Division, Vilayet Regulation, Solaklı

19. yüzyıl pek çok açıdan olduğu gibi Osmanlı idare tarihi açısından da önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Dönemin idare tarihi, özellikle taşra idare tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır.

* Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü. ANKARA

Dahası, 1864 Vilayet Nizamnamesinin taşrada ne türden değişimlere yol açtığını ele alan çalışmalar gözönüne alındığında bu çalışmaların sayısının azlığı fark edilecektir. Ayrıca mülki taksimattaki yeni düzenlemelerle birlikte bu alanda yerel seçkinlerin rollerine ve onların hem merkezle hem kendi aralarındaki çatışmalı-gergin ilişkilerine eğilen kapsamlı bir inceleme henüz yapılmış değildir. Bu çalışmada özellikle konunun bir boyutu üzerinde duracaktır. Bölgeye (Trabzon Vilayeti'ne) ilişkin resmin tamamı ve onunla ilgili bulgular ise daha önce doktora tezinde ele alınmıştır.¹

1864 Vilayet Nizamnamesi'nin ortaya çıkardığı tabloda mülki taksimatta azımsanmayacak bir hareketlilik söz konusudur. En küçük mahalleden nahiyeye, kazaya ve vilayete kadar yansıyan bu hareketlilikten kastedilen, bir idari birimden diğerine bağlanmak ya da daha büyük bir idari birim haline gelmektir. Taşra'dan İstanbul'a (Dahiliye'ye, Saraya, Bâb-ı âliye) bu yönde çok sayıda başvuru gelmektedir. Gelen bu arzlarda çoğunlukla merkeze olan uzaklıkla birlikte eşkıyalık, idari kadrolarda tarafsızlık, adli işlerde yaşanan sıkıntılar vb. gerekçe olarak gösterilmektedir. Bu gerekçelerde ortak noktalar olabildiği gibi farklılaşmalar da söz konusudur. Fakat genel olarak şunu söylemek mümkündür: Yerel eşraf öne sürülen gerekçeleri (gerçekliği olmakla birlikte) bir retorik olarak geliştirmiş ve kendi ekonomik ve siyasi konumunu güçlendirecek şekilde mülki taksimata müdahalelerde bulunmuştur. Trabzon Vilayeti temel alındığında bir istisnası (Maçka) hariç mülki taksimata bu yöndeki bütün müdahalelerde yerel güçlerin aktif rolü vardır.

Bu açıdan bakıldığında Of'taki problematik, nahiyelikten kaza ya da kazadan sancak olmaya, yani bir küçük idari birimden büyük bir idari birime dönük bir idari talep, girişim veya mücadeleden ziyade bağlı bulunulan Trabzon merkez sancağından ayrılarak Lazistan Sancağı'na bağlanma talebi ve daha sonra da tekrar eski konumuna (iade-i irtibat) dönüş olarak tanımlanabilir. Bu anlamda Of ile ilgili olarak burada sadece bir durum tespiti yapılarak bunun nedenleri üzerinde durulacak, belgelere yansıdığı biçimiyle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

¹Bkz. Hamdi Özdiş, "*Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*",Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Of'un Sosyo-Ekonomik, Kültürel Dokusu ve İki Vadi Sistemi

Of Kazasının hangi merkeze bağlı olması gerektiği yönündeki yerel taleplere ve tartışmalara geçmeden önce Of'taki siyasal ve sosyal-kültürel yapıdan ve iki vadinin rekabetinden bahsetmek gerekir. Söz konusu rekabet hesaba katılmadan buradaki idari, siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeleri anlamak mümkün değildir; mevcut literatür esasen kimi detaylarıyla bu noktaya açıklık getirebilecek niteliktedir. Of'a dair yapılacak kimi siyasal ve sosyal çözümlerlerin bir bakıma vilayetin diğer bölgeleri için de geçerli olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Of kazası coğrafi konum itibarıyla Trabzon merkez sancağının doğusunda, Lazistan Sancağı'nın sınırında, Solaklı ve Baltacı derelerinin denize döküldüğü yerde, iki vadinin oluşturduğu, oldukça eski bir yerleşim birimidir. İşte tam da bu coğrafi konumundan dolayı da sosyal ve ekonomik alanlarda olduğu kadar idari anlamda sorunlar yaşamış ve bu sorunlar kendini 20. yüzyıl başlarına kadar göstermiştir. Kazanın idari anlamda hangi merkeze (Trabzon merkez sancağına mı Lazistan Sancağı'na mı) bağlı kalması gerektiği yönündeki tartışmalar 1897'ye kadar devam etmiştir.

Of'un siyasal olarak ağalar tarafından bölünmüşlüğü üzerinde durmadan önce, sosyal ve kültürel tarihine özet olarak değinmek ve ardından siyasal alandaki rekabete geçmek daha doğru olacaktır. Of'un sosyal ve kültürel kimliğini ifade etmesi açısından Michael Meeker'ın çalışmasında sorduğu ve yanıtladığı soru durumu özetler niteliktedir:

"Ofullar kimdir? Bu soru yabancılar tarafından sıklıkla sorulan bir sorudur ve bu soruya verilen yanıtlar çoğunlukla şaşırtıcıdır. Ofullar'ı Kafkas kökenli bir halkla karıştıran Ofullar Lezgilerdir. Evliya Çelebi'ye göre Ofullar Müslüman gibi görünür, fakat gizliden Hıristiyanlığa bağlıdırlar. Ofullar, Rizeliler ve Sürmenelilere benzemez, bunların farklı alışkanlıkları ve gelenekleri vardır.² Ofullar Rizeliler ve Sürmeneliler gibi Bizans halklarının bir karışımıdır (19. yüzyıl sonu, İngiliz konsolosu.) Ofullar Rum Pontusu kökenlidir, fakat fanatik Müslümanlara dönüşmüşlerdir (19. yüzyıl sonu, Rumca lehçeleri uzmanı) Ofullar İncil, haç ve diğer sembolleri koruyan ve Hıristiyan olmak isteyen Müslümanlardır (20. yüzyıl Yunanlı papaz). Ofullar, yörenin Osmanlı'ya katılmasından sonra buraya yerleşen

²Michael Meeker burada dönemin Britanya konsolosu Brant'a, Bijişkyan'a Şakir Şevket'e ve Faruk Sümer'e atıfta bulunarak Rizelilerin ve Sürmenelilerin, kendilerini, Laz, Rum, Bizanslı, Ermeni, Çepni Türkleri ve Akkoyunlu Türkleri olarak tanımladıklarını belirtir. Bkz. Michael Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, çev. Tutku Vardağlı, İstanbul 2005, s. 170.

Çepni Türkleridir (20. yüzyıl, bir Türk tarihçi). Oflular kıyı bölgesinin diğer yerleşimcileri gibi Laz'dır (Anadolu'nun iç kesimlerinin köylüleri)"³

Aslında benzer bir soru bir başka çalışmada Lazlar için sorulmuştur.⁴ Bu tür sorular ve verilen yanıtlar bile bölgenin etnik dokusunun ne denli karmaşık olduğunun göstergesidir.

Meeker'in bu soruya verdiği yanıtlara gelince, farklı araştırmacılara ait dipnotlar vardır. Oldukça kafa karıştırıcı görünen bu tabloya karşın bir Antropolog olan Meeker'in yanıtladığı biçimiyle Ofluların çoğu kendilerini Müslüman ve Türk olarak tanımlamaktadırlar. Ancak yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Oflular "Karmaşık bir din değiştirme, göç ve değişim süreci sonunda" bugünkü kimliklerine kavuşmuştur.⁵

Mekteplerinde Türkçe bilmeyen talebe-i ulüma Rumca ders verilen Of'da, Salnamelere göre nüfusun % 98'inden fazlası Müslüman'dır. Örneğin 1894 yılı *Trabzon Vilayeti Salnamesi*'ne göre 61.249 olan kaza nüfusunun 1031'ini Rumlar oluşturmaktadırlar.⁶ Nüfusu bu denli Müslüman olmasına karşın "Lisan-ı kadimi Rum lisanı olduğu için İslam'ı da Hıristiyan'ı da hâlâ bu lisan ile tekellüm" etmektedirler. Bunun yanında Türkçe tekellüm edenleri de çoktur.⁷ Hocalarıyla meşhur olan Of medreseleriyle de bölgede en çok Hoca/imam yetiştiren okula sahip olan kazadır.

Of'ta sadece siyasal değil sosyal ve kültürel anlamda da bir ayrışma yaşanmıştır. Örneğin Solaklı ve Baltacı vadilerinin eğlence anlayışları da farklıdır. Of'un eski belediye başkanlarından Hasan Umur'un aktardığına göre 1903'te Solaklı deresi halkının kız ve erkek delikanlıları toplanıp dans ediyor ve hoplayıp oynuyorlardı. Ona göre Baltacı deresinin yaylalarında böylesi eğlenceler pek görülmediği gibi bu kadarı ayıp da sayılmaktadır. "iki dere halkı arasında bariz bir eğlence ve yaşayış farkı" vardı.⁸ Bu bariz fark siyasal alanda çok daha keskin bir şekilde kendini göstermiş ve hatta o radeye varmıştır ki bu ayrışmanın sonucu olarak evlerde "beş" ve "yirmibeş"

³Meeker, *age*, s. 170.

⁴Neal Ascherson, *Karadeniz*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul 2002, s. 253.

⁵Meeker, *age*, s. 170.

⁶Kudret Emiroğlu, (Haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1894*, C. 15, Ankara, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı 2007, s. 433.

⁷Emiroğlu, *age*, s. 435.

⁸Hasan Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, İstanbul 1949, s. 90.

partilerinin armaları bulunmaktadır.⁹

“Beş ve Yirmibeş partileri” deyimi tımar sahibi olan ağaların kayıtlı oldukları Yeniçeri bölüklerini ifade etmektedir ve Of kazası halkı bu tasnife göre beşli, yirmibeşli ve altmışdörtlü olmak üzere bölünüyordu. Adem-i merkezileşme döneminde bu daha çok beşli ve yirmibeşli şeklinde tezahür ediyordu ki, bu iki vadi halkı arasındaki ilişkiler de buna göre şekilleniyordu.¹⁰ Of’taki kutuplaşma ve çatışma Yani Of’taki siyasal rekabet tam da coğrafi konumuna uygun olarak iki vadide 18. yüzyıldan itibaren başlar ve 20. yüzyıl ortalarına kadar devam eder.¹¹ Bu bölünmenin bir benzeri Sürmene kazasında da görülmektedir.¹²

Burada Michael Meeker’ın Of (ve aslında Karadeniz) bağlamında geliştirdiği “iki vadi sistemi” kuramsal yaklaşımıyla Of’taki siyasal ve sosyal yapıyı anlamak ve ele almak mümkündür.

Meeker’ın geliştirdiği “İki vadi sistemi” kuramına göre coğrafi açıdan batıda Solaklı ve doğuda Baltacı derelerinin oluşturduğu iki ayrı vadiden müteşekkil olan Of Kazası, aynı zamanda bu iki vadiden dolayı iki ayrı ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel sistemi de ifade eder. Her bir vadinin köylüleri dışarı kapalı olarak kendi içlerinde etkileşim halindedirler ve her bir vadinin kendine ait çarşı merkezi ve mevsimsel göç yolları vardır:

“Doğu vadisi, [Baltacı] dağlık kesimde yaşayan topluluklar tarafından yerleşime açılmıştı. Kıyı bölgesinin başlıca pazar yeri olan Eskipazar, doğu vadisini dağlık kesimlere taşıyan ve oradan Anadolu’nun İspir kasabasına ve Erzurum’a ulaştıran ticaret yolunun terminali durumundaydı. Bunun tersine, doğal bir ticaret yolundan yoksun olan batı vadisiyle [Solaklı] Anadolu’nun Bayburt kasabası arasında daha zor bağlantı kurulabiliyordu”¹³

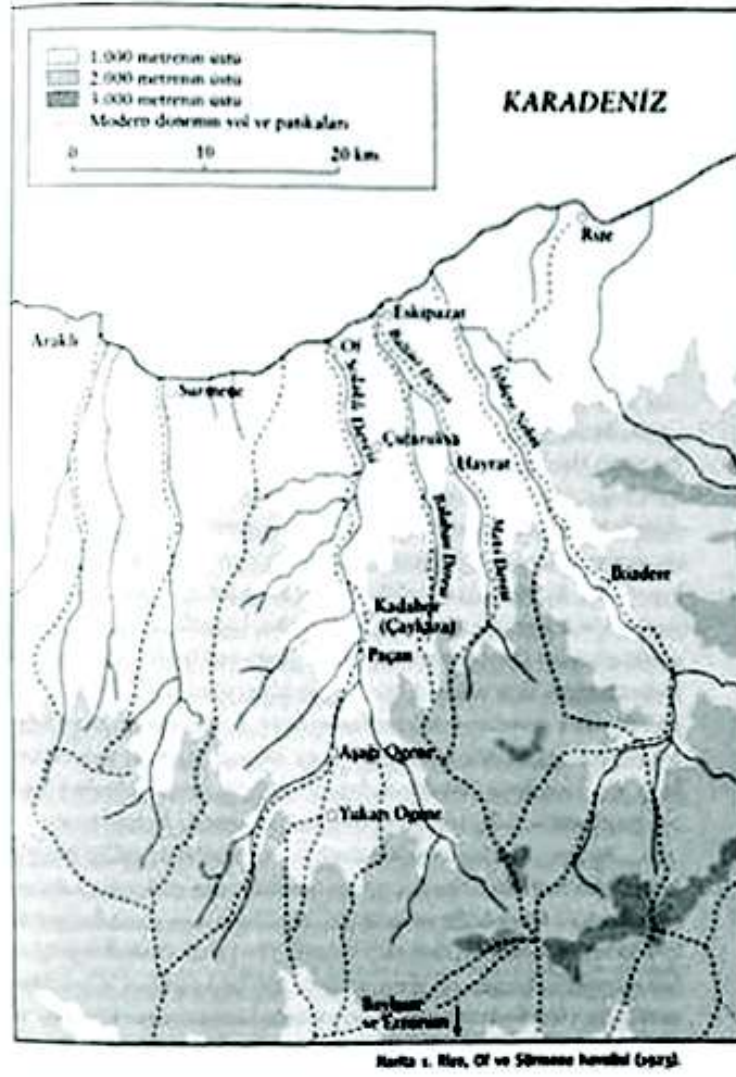
⁹Umur, *age*, s. 18.

¹⁰ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz’de Bir Derebeyi Ailesi, Sarıalızadele-Sarallar*, Trabzon, 2006, s. 42.

¹¹Bkz. Bilgin, *age*, s. 42. Bunlardan “Altmış dörtlülük” için *Trabzon Ahkam Defteri*’nde 29 Ekim 1753 tarihli belgede “Altmış dört cemaati ve altmış bölüğün neferatı...” şeklinde bahsedilmektedir. Bkz. *BOA, Trabzon Ahkam Defteri I*, s. 158.

¹²Bilgin, *age*, s. 42

¹³Meeker, *age*, s. 171-172.

Harita-1. Baltacı ve Solaklı Vadileri. (Meeker'den).

Anılan vadilerde, yerel seçkinler arasında kökleri 18. yüzyıla (1710'lara) kadar uzanan ve süreklilik arzeden mücadelenin temel nedeni Of'ta kurulan pazar yeri¹⁴ üzerinde hâkimiyet kurmaktır. Öyle ki, Of kasa-

¹⁴ Hasan Umur'un pazar yeriyle ilgili kavgalar hakkında aktardığı bir belge 1710 tarihlidir. Aynı belgede pazarın 200 seneden beri aynı yerde kurulduğu ifade edilmektedir. Bkz. Hasan

bası pazar yerlerinin rekabeti sonucunda ortaya çıkacaktır.¹⁵ Karadeniz'deki ağaların (derebeylerin) en önemli gelir kaynaklarından biri de kendi hakimiyet bölgelerinde kurulan pazar yerleridir. Bu yerlerde ağalar veya kiracıları tarafından işletilen bir kaç dükkan, kahve veya han bulunurdu. Ağaların pazar yerlerinde işlettikleri dükkanlar, pazarın kurulduğu arazinin kiralanması ve oradan elde edilen diğer gelirler onlar için önemlidir. Vadideki köylerden gelenler buralarda alışveriş yaparlar ve ağalar da bu alışveriş üzerinden hatırı sayılır bir gelir elde ederlerdi.¹⁶

Karadeniz genelinde ve bu bağlamda Of'ta kurulan pazar yerleri¹⁷ adem-i merkezileşme döneminde yerel seçkinlere, derebeylerine aitti ve buraya meyve sebze gibi ürettiklerini satmaya gelen köylüler ve diğer satıcılar ağalara vergi ödeyerek haftanın belirli günlerinde pazar kurarlardı.¹⁸ Pazar yerinin belirlenmesi ve kurulması başından beri fermanla oluyordu.

II. Abdülhamid döneminde de yeni kurulacak pazar yerleri İstanbul'un müsaadesine bağlı görünmektedir. Ancak bunu da taşradaki yerel unsurların Tanzimat'tan bu yana şekillenen yapıya uyum sağlayarak, Sarayın ve merkezî hükümetin koyduğu kuralları kendi lehine kullanmayı öğrenerek geliştirdiği meşruiyet sağlama politikasının bir gereği olarak görmek

Umur, *Of Tarihi, Vesikalar ve Fermanlar*, İstanbul, 1951, s. 85. Pazaryeriyle ilgili diğer belgeler için bkz. Umur, *age*, s. 86-87, 117.

¹⁵ Daha 16. yüzyıldan itibaren Of'da 40 kadar dükkan, mahzen ve hamam bulunmaktadır ki bu rakam 18 ve 19. yüzyıla gelindiğinde kat kat artacaktır. Bkz. Feridun Emecen, "Of Kasabasının Ortaya Çıkışı Üzerine Notlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1 (2006), s. 45-52.

¹⁶Bkz. Meeker, *age*, s. 171-172; Bilgin, *Sarallar*, s. 119-120; Muzaffer Arıcı, (Derleyen) *Rize, Prof. Karl Koch'un 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü*, 1995, s. 121; Emecen, *agm.*, s. 50.

¹⁷Pazar yerleri sadece Of'ta değil bölgenin genelinde yerel seçkinlerin denetimindeydi. Yerel seçkinler hemen her sancakta pazar yerlerinin belirlenmesinde etkin rol oynuyorlardı. Örneğin, 1840'larda Lazistan'a bağlı Atina'da, "iki ova beyi" çarşı ve pazarı kontrol etmekte ve buradan gelir sağlamaktadırlar (Arıcı, *age*, s. 121). Her ne kadar Pazar yerinin belirlenmesi ve kurulması başından beri fermanla olsa da artık 19. yüzyılın son çeyreğinde ferman daha çok mevcut durumu meşrulaştırmaya dönük bir görüntü arzeder. Gümüşhane'de ve Trabzon'a bağlı Giresun ve Sürmene gibi kazalarda yerel elitler pazar yerleri konusunda belirleyici olurlar daha sonra da merkez-i hükümetten "izin"le yani fermanla süreci meşrulaştırırlardı. Ayrıca bölgenin yerel seçkinleri kendi arazilerini bu iş için tahsis ediyorlardı. Örneğin Gümüşhane'de kurulacak pazar için yerel seçkinlerden bazıları bu amaçla arazi tahsisleri yapmışlardı. Gümüşhane idare meclisinin talebini içeren tahriratla birlikte pazar yerinin krokisi de Dahiliye'ye gönderilen evrak içerisinde bulunmaktadır. Bkz. BOA. *Şûrâ-yı Devlet (ŞD.)* 1842/12

¹⁸Bkz. Meeker, *age*, s.171; Bilgin, *Sarallar*; Arıcı, *age*, s. 121; Ildiko Bellér-Chris Hann, *Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik, İki Buçuk Yaprak Çay*, çev. Pınar Öztamur, İstanbul, 2003.

mümkündür.

Pazarın kurulacağı yer aynı zamanda bir “güç merkezi” oluşturmaktadır. Hıristiyan ve Müslüman satıcıların iç içe olduğu pazarda tüccarlar silahlıdır.¹⁹ Pazar Solaklı’ya kurulduğunda Solaklı ağaları, örneğin Sarıalirazadeler, Baltacıya kurulduğunda ise Trabzon valisi ve Baltacı ağaları, örneğin Çakırzadeler güçlenmektedir. Bu hâkimiyet mücadelesi aynı zamanda bir prestij ve nüfuz mücadelesidir ki burayı kontrol eden ağalar aynı zamanda güçlerini kazaya da yansıtacaklardır.²⁰ Pazar yerlerinde dükkan inşa edilmesi ise ayrı bir çatışma nedenidir.²¹ Yerel unsurların pazar üzerindeki bu tahakkümlerinin kaynağı desantralizasyon döneminde ağaların hâlâ Tımar sahibi olmasından kaynaklanır. Anılan pazar mahalleri ve pazardan alınan vergiler de bu tımara dahildi.²²

Adem-i merkezileşme döneminde (Trabzon valisi Haznedarzade Osman Paşa dönemi) devletin de pazar yerleriyle ilgili olaylarda etkin bir aktör olarak zaman zaman yer aldığını görüyoruz. Devlet pazar yerlerinin kuruluş yerlerini değiştirerek veya kaza dahilinde farklı yerlerde birden fazla pazar kurdurarak derebeylerin gelir ve hâkimiyet kaynaklarından çoğunu kurutmuştur. Osman Paşa döneminde yaşanan tam da budur. Osman Paşa bölgedeki ağalar üzerinde hakimiyet kurabilmek için pazar yerlerini değiştirmiş ve kendisine ve devlete yandaş olan ağalara pazar yerinin hakimiyetini vermiştir.²³

Meeker’in sunduğu açılımla devam edersek, pazar yerleri ve ticaretle ilgili boyut daha da anlaşılır olacaktır. “Her bir vadi geçişi, başlı başına bir siyasi-ekonomik hiyerarşi yaratma potansiyeli taşıyordu.” Burada yaşayan köylülerin “ithal ve ihraç mallarını vadi boyunca kıyıda yukarı yüksek kesimlere güvenli bir şekilde taşınması” gerekiyordu ve “geçiş noktasında bulunan bir vadinin yerel seçkinlerinin (limanları, alışveriş merkezlerini yolları ve geçitleri kontrol eden yerel seçkinler) ortak çıkarlarına hizmet ediyordu. Diğer yanda, komşu vadilerin yerel seçkinleri aynı çıkarları paylaşmayabilir ve muhalefet edebilirlerdi.”²⁴

¹⁹Meeker, *age*, s. 263.

²⁰Bilgin, *age*, s. 36, 43, 134.

²¹Umur, *Of Tarihi*, s. 117-118.

²²Bilgin, *age*, s. 43.

²³Bilgin, *age*, s. 117.

²⁴Meeker, *age*, s. 227.

“Of kazası bu tür bir vadi içi örgütlenme ve vadiler arası rekabet yapısını gösterir. Of kazasında iki büyük vadi sistemi bulunuyordu. Muradoğlu sülalesinin ağası doğu vadisinde egemen olan bir partinin Selimoğlu sülalesinin ağası ise batı vadisinde egemen olan bir başka partinin öncülüğünü yapıyordu. Bu partiler, geçiş yolu üzerindeki vadilere hükmetmenin yanı sıra, birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Üstelik *Beş ve Yirmi Beş* partilerinin üyeleri tam olarak coğrafi sınırlarla ayrılmamıştı, her iki vadinin alçak ve yüksek kesimlerine dağılmış durumdaydılar. Of kazasındaki yerel seçkinler, sahil kenarındaki büyük alışveriş merkezinin yeri konusundaki anlaşmazlık nedeniyle bölünmüşlerdi. Aynı zamanda, bu yerel rekabet nedeniyle, her iki grup da kazanın doğusundaki ve batısındaki farklı yerel seçkinlerle ittifak kurmuştu...”²⁵

Buraya kadar aktarılan değerlendirmelerin ve bilgilerin büyük bir kısmı 19. yüzyılın hem başı, hem de sonu için geçerlidir. Çünkü iki vadideki rekabet değişen aktörlerle, Muradoğulları ve Selimoğulları, Meeker’a göre 1950’lere, Bilgin’e göre ise 1980’lere kadar devam etmiştir.²⁶ Benzer çatışma sadece Of’ta değil Sürmene’de de yaşanmıştır.²⁷

Meeker’a göre kıyı bölgesindeki siyasal olaylara “*kıyı koalisyonlarının*”²⁸ oluşturulması süreci olarak bakmak ve burada yaşanan “karışıklıkları” ve siyasal olayları “siyasal-ekonomik hiyerarşik yapılardan birini hakim kılma-ya yönelik mücadeleler” olarak değerlendirmek mümkündür.²⁹ Meeker’ın ortaya koyduğu bu yaklaşıma kendisinin de

²⁵Meeker, *age*, s. 228.

²⁶ Meeker’in şu açıklaması anılmaya değerdir: “ Selimoğlu ve Muradoğlu ailelerine mesup kişilerin, devlet sisteminin egemen iktidarını kullanan yerel seçkinler olduğunu söylemiştik. Bu kişiler, devlet görevlilerinininkine benzer geniş konaklar inşa edip, içinde geniş haneleri barındırmışlardı; aynı zamanda yöredeki sosyal ilişkiler ağı ve kıyı bölgesindeki grupların oluşturduğu ittifaklar temelinde, merkezi hükümet tarafından da tanınıyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti döneminde bu ailelerden gelen kişiler, devlet sisteminin egemen iktidarını kullanan yerel seçkinler olma özelliğini hala koruyordu. Artık konakları ve geniş aileleri yoktu, fakat ulusal kurumlarda idari konumlarda bulunuyorlar, ulusal partilerin ideolojilerini ve programlarını destekliyorlar ve CHP ve DP teşkilatı tarafından tanınıyorlardı. Böylece Selimoğulları şapka ve kravat takan ve laiklik ilkesini savunan Kemalistler grubunu oluştururken, Muradoğulları dini uygulamalara getirilen sınırlamaları eleştiren ve taşralı beyler gibi giyinen popülistler grubunu oluşturuyordu.” Meeker, *age*, s. 60; Bilgin, *age*, s. 36.

²⁷BOA, DH. MUI. 79-2.10

²⁸19. yüzyıl başlarındaki “Kıyı koalisyonları” çok önemlidir çünkü yerel seçkinler bu sayede bölgede tutunabiliyorlardı. Dolayısıyla da siyasal yapıyı bu kıyı koalisyonları belirliyordu. Meeker yerel güçlerin oluşturduğu bu koalisyonlara dair Tuzcuzade, Şatroğlu ve Hazine-daroğlu aileleri arasındaki ilişkileri örnek olarak gösterir. Bkz. Meeker, *age*, s. 235-248.

²⁹ Bkz. Meeker, *age*, s. 228.

belirttiği gibi uymayan gelişmeler vardır. İşte bu çalışmanın üzerine gideceği mesele de buna bir örnek teşkil edecektir.

İmkansızın Gerçekleşmesi ve Of'un Lazistan'a Bağlanması

İki vadinin kaderini belirlediği ve siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda da hâkimiyet alanının ikiye bölündüğü ayrışmanın oluştuğu Of kazasında yaşanan gelişmelerin idari taksimata da yansımış olması gerekir. Sürekli rekabet halinde olan bu iki vadi için bu aslında kaçınılmazdır. Ancak idari taksimat bağlamında böylesi bir rekabetin yaşandığına dair ne arşiv malzemelerinde ne de literatürde bir ipucuna rastlanmıştır. Bu noktayı bir tespit olarak belirttikten sonra buna ters olarak işleyen sürece geçebiliriz.

1880 yılına kadar Trabzon merkez sancağına bağlı olan Of kazası, yerel seçkinlerin talebi doğrultusunda Lazistan Sancağı'na rabt ve ilhak olunmak istenmiş ve bu doğrultuda Lazistan mutasarrıfına bir arzuhalle taleplerini iletmışlerdir. Of'taki iki vadinin rekabet halindeki yerel seçkinlerinin Lazistan mutasarrıfına sundukları ve mutasarrıfın aktardığı arzuhalindeki gerekçelere bakılırsa talepleri makuldür.³⁰

Of kazası Rize'ye beş altı saat ve merkez-i vilayete yani Trabzon'a on altı saat uzaklıktadır ve bu nokta kazayla ilgili işlerde çeşitli güçlükler neden olmaktadır. Of'un köyleri de Rize köyleriyle iç içe geçmiş, karışmış vaziyettedir. Of kazası ahalisinin çoğu Rize kazasıyla Rize'ye mülhak Karadere ve Kura-yı Seba nahiyelerinin köylerinden bir hayli kimsenin Of kazasında hane, emlak ve arazileri bulunduğu ve Oflularla muamelat ve münasebatlarından başka, anılan Kura-yı Seba nahiyesinin sınırları dahilinde olan redif muamelatı (redif askeri alma işlemleri) da buradan icra olunmakta, dolayısıyla bu işlere buraca bakılmaktadır. Of kazasının önemli bir mahsulü olan ketenden imal edilen bezlerin satışı için Of ahalisinin tamamı Rize çarşısına gelerek alışveriş yapmak zorunda olduğundan ve ayrıca her iki tarafın birbirleriyle olan alakaları cihetiyle mahkemeye intikal eden davaları Of'un Trabzon'a bağlı olmasından dolayı görülememektedir.

³⁰ Bu konudaki resmi yazışmaların tamamı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinde bulunmaktadır. Of'la ilgili olarak bu bölümde kullanılan arşiv malzemesi burada toplu olarak verilecek ve ihtiyac dışında ayrıca zikredilmeyecektir. Of'un Lazistan'a bağlanması hakkındaki yazışmalar için bkz. *BOA. Şûrâ-yı Devlet* (bundan böyle *ŞD* olarak verilecektir), 1832/14, *ŞD*. 1836/13, *ŞD*.1841/22, *ŞD*. 1841/31, *ŞD*.1841/32, 1845/8, *ŞD*.1844/9, *İrade Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD)* 5587, *Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT)* 1481/104, *DH.MKT* 1481/114, *DH.MKT* 1418/11, *DH.MKT* 1583/49, *DH. TMIK.S* 15/68.

Buna ilaveten Rize’den kız kaçırmak ve hane basmak, mal, mülk gasb etmek gibi çeşitli fenalıklar yapanlar da Rize’ye firar etmeyi itiyad ettiklerinden (adet edinme) yakalanmalarında enva-i güçlüğe ve müşkilata tesadüf olunmakta ve Of kazasında hasbel alaka şitanişin olan Rize kazası ahalisinin mürettebat-ı miriyelerinin ahz ü istihsalince dahi başkaca esaret çekilmekte ve inzibat gereği gibi yerine getirilememektedir. Bunların nedeni de Of kazasının Lazistan’dan idare olunmamasıdır. Bu nedenlerle zaten Vilayet Nizamnamesi’ne göre pek çok yazışmada da belirtildiği şekliyle kazalar, nahiyeler vb. kendilerine en yakın olan idari merkeze rabt ve ilhak edilirler. Üç saat mesafeden daha uzak olanlar da kendilerine en yakın merkeze bağlanırlar. Bununla birlikte Of kazasının Rize’ye (Lazistan Sancağı’nın merkezi) olan münasebat ve irtibat-ı mevkiyesi ve askeri açıdan önemi de bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Of’un Lazistan’a bağlanması, her haliyle hem devlet hem de ahalinin çıkarına uygun olacaktır ve idari açıdan da denk düşmektedir.³¹

Belirtilmelidir ki, ağaların hâkimiyetinde³² olan Of kazasının Lazistan’a bağlanması olayı sıradan bir olay, bir idari düzenleme, hele hele merkezi devletin yaptığı bir düzenleme hiç değildir. Her şeyden önce aralarında rekabetin eksik olmadığı iki vadi ağalarının böyle bir olayda hemfikir olmaları yani bir “koalisyon” oluşturmaları bile başlı başına soru işaretleri doğurmaktadır.

Ofluların belgelere yansıyan gerekçeleri Maçka, Akçaabad gibi nahiyelerinkiyle neredeyse aynıdır³³ ve makul görünmektedir ki dönemin dirayetli ve aynı zamanda hilelere karşı son derece duyarlı olan valisi Sırrı Paşa (ilk valiliği 1880) tarafından da olumlu karşılanır ve durum Saray’a aktarılır. Saray’dan gelen onay ile de yerelin bu talebi derhal işleme konulur.

Gerekçeleri yukarıdaki gibi belirtilen ve 1880 yılında “ulema ve muteberan-ı ahali” adına çekildiği anlaşılan telgrafların ardından kısa denilebilecek bir süre geçmiştir ki Of kazası 1881 (1297) yılının sene-i maliyesinden

³¹ Bkz. ŞD. 1832/14.

³² Ağaların Of’daki hakimiyeti yalnızca 19. yüzyıla ve II. Abdülhamid dönemine özgü bir olay değildir. 20. yüzyılda Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında dahi devam etmektedir. 1919’da Lazistan mutasarrıflığı yapan Faik Hürşid Günday anılarında bunu açıkça ifade eder. Günday 1960’ta yayımladığı anılarında “Of’ta ağalık hükümlerinin her taraftan daha fazla ve daha kuvvetli bir şekilde mevcut olduğunu” belirtir. Bkz. Ahmet Faik Hürşid Günday, *Hayat ve Hatıralarım*, İstanbul, 1960, s. 14. Buna ilave olarak Meeker Odabaşoğluna atıfla şöyle der: “Eski yerel seçkinler (eşraf) ve gaspçılar (mütegallibe) kendilerini yeni anayasal rejimin egemen partisi, İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin üyeleri olarak kayıt ettirerek, konumlarını korumuşlardı”. Meeker, *age*, s. 314.

³³ Bkz. Özdiş, *age*.

itibaren Lazistan Sancağı'na rabt ve ilhak edilmiştir. Belgelere yansıdığı ve bu çalışmanın tesbit edebildiği kadarıyla aradan altı yıl geçtikten sonra, 1887 Nisan'ında Oflular adına "ahaliyi" temsilen "müderreslerin, hanedan ve muteberanın (bunlar arasında bir hiyerarşi vardır ve hepsi aynı anlama gelmez) imzalarıyla çekilen telgraflarla bu kez de yeniden Trabzon merkez sancağına "kemâfi's-sabık", yani eskiden olduğu gibi iade-i irtibatlarını istemektedirler. Gerekçeleri Lazistan Sancağı'na ilhak olduklarından beri bu liva halkından gördükleri "müşkilat, mezalim ve ta'addiyat" tır. "Mal, can ırz, namus kaziyelerinin [meselelerinin] vikayesini [koruma] mucib olarak esarete kalınmış gibi tesiri altında" kaldıklarından bahisle Lazistan livasına bağlı olmaktan kaynaklanan şikâyetlerinin ardı arkası kesilmez Ofluların. "çekilmiştir. Nihayet Oflular yine istediklerini elde ederler ve 1889'da Trabzon merkez sancağına Ulema ve ahali-i mü'teberân" tarafından aynı içerikte Padişaha, Sadrazama, Şûrâ-yı Devlet'e ve Trabzon valiliğine telgraflar iade-i irtibatla ilhak olunurlar.³⁴ Böyle bir süreç beraberinde pek çok soruyu da getirmektedir.

Aslında merkezî hükümet yerelden gelen bu "iade-i irtibat" talebine ısrarla karşı çıkmış olmasına ve bu kadar kısa sürede hangi değişikliğin zuhur ettiğini ısrarla sormasına ve yanıt alamamasına rağmen Ofluların baskısı³⁵ sonuç vermiştir.³⁶ Belgelerde de ifadesini bulan ve Şûrâ-yı Devlet tarafından defalarca sorulan soru yerinde ve haklı bir sorudur. Mealen aktarmak gerekirse, mahallince daha önce gösterilen lüzum üzerine Of kazası Trabzon'dan ayırd edilerek Lazistan'a ilhak ve rabt olduğu ancak; gösterilen lüzumun pek az müddet zarfında nasıl "zail olduğu" ve bu nedenle yine gelişmelerin aynı mahallin bilgisi dâhilinde olmuş olması gerektiği belirtilmektedir. Bu nedenle de başlangıçta icra edilen değişiklik (Of kazası Trabzon merkez sancağına bağlı iken oradan ayrılarak Lazistan'a bağlanmış olması) hakkında olan "esbab-ı mucibenin" ortadan kalkmasının izahatı istenmektedir.³⁷ Ancak bu izahat resmi yazışmalarda bir türlü yer almaz.

³⁴ *İ. ŞD.* 94. 5587, *DH. MKT.* 1583/49.

³⁵ Ofluların baskısı saray ve İstanbul çevrelerinde gerçekten çok güçlüdür. Of'un seçkin ailelerinden olan Sarializadelerin tarihine ışık tutan Mehmet Bilgin onların tarihsel gelişimleri içinde merkezi hükümetle olan ilişkilerine ve güçlerine dikkat çeker. Buna göre gerektiğinde Sarializadeler merkezi hükümetin desteğini alabilmektedirler. Bkz. Bilgin, *age*, s. 122 vd.

³⁶ *DH. MKT.* 1481/114.

³⁷ Belgenin aslında Şûrâ-yı Devlet'in ifadesi şöyledir: "...Of kazası kaimmakamlığı nefsi-i Trabzon Sancağı'na ilhaken idare olunmakta olduğu halde doksan yedi sene-i maliyesi iptidasından itibaren mezkur Trabzon sancağından fekk-i irtibatıyla Lazistan sancağına ilhak

Trabzon valisinin³⁸ yazışmaları konuyu sürekli geçiştirmekte, sadece bu yönde yapılacak bir değişikliğin hem devletin (vergilerin tahsili açısından) hem de yerel ahalinin yararına olacağı belirtilmektedir.³⁹

Gerçekte ise, bir hatadan geri dönüş gibi görünen bu olay pek de masumane değildir. Çünkü öncesi ve sonrasıyla ilgili yazışmalar olayın bu kadar basit izah edilebilir olmadığını göstermektedir. Burada Ofluların iade-i irtibat için belirttikleri gerekçelerden de öte belgelere yansımayan ve akla gelen pek çok nedeni vardır: Yerel eşrafın bölgesel çıkarları ve çatışmaları, ekonomik ve sosyal koşulların farklılaşmasının yanında Lazistan liva merkezindeki mutasarrıfın ve idari birimdeki kişilerin değişmesinin de etkili olmuş olması muhtemeldir. Bu noktalara kısaca değinelim. Fakat geçerken ifade edelim ki bu vaka' sadece Of'a özgü bir vakadır ve Karadeniz ölçeğinde henüz başka bir örneğine rastlanmamıştır. Bu noktada diğer sancak ve kazalarda gerçekleşen idari düzenlemelerin de hem coğrafi hem kültürel ve ekonomik nedenleri farklıdır.

İncelediğimiz bu olayda genellikle Of'ta olan kamplaşmanın aksine bir "kıyı koalisyonunun" olması ihtimali yüksektir; ya da güçlü ve baskın olan "galebe çalmıştır." Çünkü hem başlangıçtaki Trabzon merkez sancağın- dan ayrılmaya dönük bu talebe hem de sonraki "iade-i irtibat" talebine hane- dan ya da muteberandan tek bir muhalif kimse yoktur. Yapılan bütün resmi yazışmalarda "ahalinin" ortak talebinden bahsedilmektedir. Çünkü kuvvetle muhtemeldir ki yerel seçkinlerin hepsinin ortak çıkarı bunu gerektiriyordu. Yerel seçkinlerin Saray'a, Şûrâ-yı Devlet'e ve Dahiliye Nezareti'ne çektik- leri telgraflardaki imzalarda hanedanlara, muteberana ait isimlerin olmaması

kılındığı kuyuddan müstebat olmasına ve kaza-yı mezkurun tekrar Trabzon sancağına rabt ve ilhaki tahvil-i irtibat hakkında olan karara gayri muvafık bulunduğu işbu mazbata ve melfufat- ı istidadan anlaşılmış ve salif üz-zikr doksan yedi senesinde icra idilen tahvil-i irtibat için mahalline gösterilen lüzümun pek az müddet zarfında zail olmasına mahallince bilinecek mevaddan bulunmuş olduğundan evvel emirde mukaddema icra idilen tahvil hakkında olan esbab-ı mucibenin suret-i zaillesinin beyarıyla..." (ŞD.1841/22).

³⁸Bu tarihteki vali Ali Sururi Efendi'dir. 1887 tarihli belgenin altında Ali Sururi ve vilayet meclisindeki azaların mühürleri vardır. Bkz. ŞD. 1841/22. Vali Sururi Efendi ve Defterdarı hakkındaki yolsuzluk şikayeti için bkz. ŞD. 1841/23. 1888 yılında Trabzon valisi önce Arif Paşa (bkz. Kudret Emiroğlu, (haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi* 1888, C. 13, Ankara, 2002, s. 191) sonra da (Direktör) Ali Bey olacaktır. Bkz. Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset", *Kebikeç*, sayı 10, 2000. Ali Bey 1888'den 1892 yılına kadar valilik yapacaktır. Bkz. Kudret Emiroğlu, (haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1892*, C. 14, Ankara, 2005, s. 223.

³⁹ŞD. 1841/22.

onların kimliğini (Sarializadeler, Çakırzadeler) açıklığa kavuşturmakta güçlük yaratmaktadır. Ancak telgraflardaki ilgili isimlerden hareketle *Trabzon Vilayeti Salnamesi*'ndeki isimlerin karşılaştırılmasından ortaya çıkan tabloda bazılarının ulaşmak mümkün olabilmiştir. Bunlardan muhtemel bazı isimler, Sarializadeler, Çakıroğlu, Kemençecioğlu, Hacı İslamoğlu gibi bölgenin seçkin ve birbirleriyle çatışmalı isimleridir.⁴⁰ Sarializadeler⁴¹ Solaklı'da hakimdirler ve Günday'a göre "Of'un en kudretli ailesi de bunlardır. Çakıroğulları denen Baltacı deresi ağaları ile ikinci derece Osman Vehbioğlu ve Tellioglu gibi ağalar da vardır." Bu ağaların her biri kendi mntıklarında adeta birer hükümet kurmuş vaziyettedirler⁴²

Bu meseledeki önemli noktalardan biri de, Oflular Lazistan Sancağı'na bağlanmak istediklerinde Lazistan mutasarrıfının Hüseyin Rüşdü Paşa olmasıdır. Rüşdü Paşa oldukça şaibeli bir isimdir ve dönemin Trabzon valisi Sırrı Paşa'yla ihtilafı olan ve görevden azledilen⁴³, yerel eşrafın güçlü isimlerinden Alemdarzadelerden bir kişiliktir. Alemdarzadeler ise Trabzon Vila-

⁴⁰Bu isimleri ve sahip oldukları güçleri Sırrı Paşa'nın "not defterinden" de teyid edebiliyoruz. Bkz. Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul, 2005, s. 50.

50. Şûrâ-yı Devlet tasnifindeki yerel güçlerin çektiği telgraflardaki isimler belli bir 'protokol' sırasına göre yer alır. Buna göre önce ulemadan sonra hanedan ve daha sonra da muteberan isimleri yer alır: Müderrisinden İsmail, Müderrisinden Ahmed, Müderrisinden Mehmed, Müderrisinden Mustafa, Müderrisinden Mehmed, Müderrisinden Nuh, Müderrisinden Hasan, Müderrisinden İbrahim, Hanedan-ı kaza-i Of Ahmed, Hanedan Mehmed, Hanedan Hasan, Hanedan Ali, Hanedan Salih, Hanedan Mehmed, Muteberandan Ahmed, Muteberandan Hasan, Muteberandan Mehmed, Muteberandan Ahmed, Muteberandan Salih, Muteberandan Hasan, Muteberandan Mustafa, Muteberandan Ali, Muteberandan Ahmed. *ŞD.* 1841/32. Buradaki isimlerden bazıları 1892 yılı *Trabzon Vilayeti Salnamesi*'nde idari kadrolarda yer alan isimlerle karşılaştırıldığında Meclis-i Beledi'de, Meclis-i İdare-i Kaza'da ve diğer kurullardaki görevlilerle çakışmaktadır. Bkz. Emiroğlu, *age*, s. 425.

⁴¹Bilgin'e göre "Sarializadeler elde ettikleri gücü sadece Of halkına karşı değil, Of'a gönderilen devlet memurları üzerinde de kullanmış, bir şekilde devlet memurlarını da etkileyerek geleneksel hale gelen hakimiyetlerinin Of'ta son yıllara kadar devam etmelerini sağlamışlardı". Bilgin, *age*, s. 122-23.

⁴²Günday, *age*, s.14; Bilgin, *age*, s. 43. Günday'ın aktardığı bilgiye göre Of kaza idare meclisinde Çakırzadelerden ve Sarializadelerden isimler yer almaktadır. Aynı şekilde belediye reisliğinde de Sarialioğullarını görmek mümkündür. Bkz. Kudret Emiroğlu, (haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi* 1881, C. 12, Ankara, 1999, s. 141. Yani kazanın idare organları paylaşılmış durumdadır. Kaymakamın da Çakırzadelerden olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kaymakamın Sarialioğullarından yana olmadığını yine Günday'ın bu konuda verdiği ip uçlarından anlamak mümkündür. Günday, *age*, s. 13-14.

⁴³Sırrı Paşa tarafından görevden alındıktan sonra (*ŞD.* 1832/32) Hicri 1299 yılında Limni sancağı mutasarrıflığına tayin olunmuştur. *DH.SAİD.d* 0003.

yeti genelinde diğer yerel seçkinlerle örneğin Nemlizadelerle rekabet halindedir.⁴⁴

Lazistan mutasarrıfı Hüseyin Rüşdü Paşa'dan da kısaca söz etmek gerekir. Hüseyin Rüşdü Paşa bölgeyi iyi bilen bir kişidir. Daha önce bölgede çeşitli kaymakamlık, Trabzon Vilayet İdare Meclisi'nde azalık, Erzurum-Trabzon yol yapımında fahri memurluk, Gümüşhane mutasarrıflığı gibi görevlerde bulunmuştur.⁴⁵ Rüşdü Paşa hemen hemen bulunduğu bütün resmi görevlerinde adı bir şekilde yolsuzluklara karışmış ve hakkında şikâyetler vuku bulmuş bir kişiliktir.⁴⁶ Aynı şekilde Lazistan mutasarrıflığı⁴⁷ yaptığı süre zarfında da adı çeşitli kaçakçılık, eşkıyalık ve katl olaylarının yanında pek çok yolsuzlukta anılır olmuştur.⁴⁸ Ancak, Lazistan meclisinin ve mutasarrıf Rüşdü Paşa'nın vilayete hitaben yazılan arzına bakıldığında bizatihi durumun⁴⁹ kendisi ifade ediliyormuş gibi bir ifadesi vardır.⁵⁰ Trabzon valisi Sırrı Paşa işte bu noktada devreye girer ve Rüşdü Paşa'yı Hodiçor'da ve Viçe'de vuku bulan bir eşkıyalık olayında ve tevkif edilen bazı suçluların salıverilmesinde dahil olduğu gerekçesiyle tutuklatarak hapse atırır. Söz konusu bölgelerde eşkıyaların gerçekleştirdiği bir baskın sonucu pek çok kişinin malı yağmalanırken çok sayıda kişi yaralanmış ve iki kişi hayatını kaybetmiştir. Ardından Rüşdü Paşa ile Sırrı Paşa arasında bir mahkeme süreci başlamış ve uzunca bir süre devam etmiştir.⁵¹

İşte tam bu olayların vuku bulduğu sırada Oflular Lazistan Sancağı'na rabt ve ilhak olmuşlardır ve onlara bu yönde destek veren isim de Hüseyin Rüşdü Paşa'dan başkası olmamalıdır. Yani Rüşdü Paşa'nın 1880 yılı başla-

⁴⁴Alemdarzaladelerden Belediye Meclis azası Mehmed Emin Efendi gayrimüslim iki isimle birlikte Nemlizadelerle karşı vilayet idare meclisinde bir mücadeleye girişmiş görünmektedir. Bkz. ŞD. 1848/39. Mehmed Emin Efendi 1894 yılı *Trabzon Vilayeti Salnamesi*'nde Belediye Meclis azası olarak geçmektedir. Bkz. Kudret Emiroğlu, (haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi* 1894, C. 15, Ankara, 2007. s. 261. Yine 1898'de Alemdarzaladelerden Ahmed Efendi Belediye- de azadır. Bkz. Kudret Emiroğlu, (haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi* 1898, C. 17, Ankara, 2007, s. 581.

⁴⁵DH.SAİD.d 0003.

⁴⁶Bkz. DH.SAİD.d 0003.

⁴⁷Hüseyin Rüşdü Paşa yaklaşık 17 ay Lazistan Mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur. Bkz. *Trabzon*, 1298, s. 51.

⁴⁸Ş.D 1832/34.

⁴⁹Yani Ofluların merkeze uzak olmaktan dolayı yaşadıkları sıkıntılardan bahsediyormuş gibi bir ifade tarzı hâkimdir.

⁵⁰ŞD. 1832/14.

⁵¹Lazistan Mutasarrıfı Hüseyin Rüşdü Paşa'nın tevkif edilmesi ve yolsuzlukları hakkında bkz. ŞD. 1832/32, 17 Mayıs 1881, ŞD. 1832/34, Hodiçor vakası ve diğer gelişmeler hakkında bkz. *Şûrâ-yı Devlet* 1833/1; *Trabzon*, s. 33 vd.

rında Lazistan mutasarrıfı olmasından hemen sonra Of'un Lazistan'a rabtı gerçekleşmiştir. 1297 sene-i maliyesinden (13 Mart 1881) itibaren Of, Lazistan Sancağı'na bağlanmıştır.⁵² 17 Mayıs 1881'de Hüseyin Rüşdü Paşa görevinden azledilmiştir. Bu tarihten 15 Nisan 1887'ye kadar yerel unsurlar tarafından Of'un Trabzon'a iade-i irtibat yönünde herhangi bir talep gerçekleştirilmemiştir. 15 Nisan 1887 tarihi Ofluların tekrar Trabzon'a bağlanmak istemelerine dair yazışmanın başladığı tarihtir.

Hüsn-i İmtizaçtan Adem-i İmtizaca: “Esbab-ı Mucibenin Zail Olması”

Geçen bu altı yıllık süre zarfında ne türden değişiklik olmuştur da Oflular tekrar Trabzon merkez sancağına bağlanmak istemektedirler? Bu sorunun muhtemel yanıtlarından (çünkü olgusal malzemelerde bu noktaya dair bir bilgi mevcut değildir) biri Hüseyin Rüşdü Paşa'nın görevden azledilmesi ve oradaki kadroların değişmesidir. Muhtemeldir ki onun azledilmesiyle yerel güçler denklemin önemli bir bileşeninden yoksun kalmıştır.

Bir diğer nokta ise 1880-1884 tarihleri arasında Trabzon valisinin Sırrı Paşa olmasında yatmaktadır. Çünkü Sırrı Paşa yerel seçkinlerin her istediğine evet diyecek bir isim değildir ve işin ardında Rüşdü Paşa'nın olduğunu anladığında buna katıyken izin vermeyecektir. Zaten belirtildiği gibi Rüşdü Paşa da 1881'de görevden alınır. Dolayısıyla, Of'un Lazistan'a bağlandığı tarih olan 1881'den Sırrı Paşa'nın valilikten azledildiği tarih olan 1884'e kadar geçen sürede Ofluların herhangi bir faaliyette bulunması güçtür; dolayısıyla bu yılları bu anlamda da bekleme süresi olarak görmek pek yanlış olmaz. Geriye kalan iki yılı da bürokratik işlemlerle ve merkezin isteksizliğiyle açıklamak mümkündür. Çünkü aşağıda belirtileceği gibi İstanbul Of'un tekrar Trabzon merkez sancağına iadesine sıcak bakmamaktadır.

Of'un Lazistan'a bağlanması ve akabinde tekrar Trabzon'a iade edilmesi talebi aslında önemli bir noktayı da açıklığa kavuşturmuştur. Ofluların ilk arzuhallerinde öne sürdükleri sancak merkezine olan uzaklık, inzibati yetersizlik, ticari ilişkiler ve mahkemeyele ilgili yaşanan sıkıntılar gibi gerekçelerin aslında hiç bir hükmünün olmadığı anlaşılıyor. Yani aslında belgelerde “ahali”nin öne sürdüğü uzaklık ve sair gerekçelerden dolayı kaza, nahiye vb. yönündeki taleplerin gerçekle ne derece örtüştüğüne her

⁵² Bkz. ŞD. 1832/14.

zaman şüpheyile ve ihtiyatla bakmak gerekiyor. Çünkü burada Of'la ilgili arzuhalde belirtilen bu nedenlerin hiç birisi ortadan kalkmadığına göre Ofluların beyanlarının inandırıcılığı problemi söz konusudur.

Başlangıcından beri Trabzon'a bağlı olan Of kazası gerçekte her ne sebeple Lazistan'a bağlanmak istediye, bu güçlü bir saik olmalıdır. Çünkü daha başlangıcında Of halkının Lazistan Sancağı'nın merkez kazası halkıyla, yani Rizelilerle "hüsn-i imtizaçlarının olmadığı" ve geçinemeyecekleri yetkililerce bilinmektedir.⁵³ Şûrâ-yı Devlet iradesinde bu nokta açıktır: "...kaza-i mezkûr [Of Kazası] ahâlisinin Lazistan Sancağı merkez ahâlisiyle hüsn-i imtizaç idemedikleri kezalik esbab-ı mucibe sırasında bildiriliyor ise de..." (ŞD. 5587). Dolayısıyla, Of'un Lazistan'a bağlanmasını gerekli kılacak en önemli "esbab" güçlü bir çıkar ilişkisi olduğudur. Çünkü Şûrâ-yı Devlet'in iade-i irtibat kararı doğrudan buna işaret etmektedir. Fakat tam olarak hangi yerel seçkin hanedanın öncülüğünde bu sürecin gerçekleştiği meçhulümüzdür. Aslında bu olayın gerçekleşmesi bile şaşkınlık yaratan bir durumdur. Zira güçlü bir sözel tarihe sahip olan Trabzon'da, yerel söylenceye göre Of'un Rize'ye yani Lazistan'a bağlanması imkansız bir şeydir ve ancak gündelik mizah dilinde karşılığını bulur. Yani Oflulara yapılabilecek en büyük azizliklerden biridir Of'un Rize'ye bağlanması. 1980'de askeri darbe gerçekleştiğinde Of'un kahvehanelerindeki esprilerden biri, Of'un Rize'ye (Lazistan'a) bağlanacağı söylentisinin dillendirilmesi olmuştur.⁵⁴ Yani Oflularla Rizeliler arasında tarihsel bir "adem-i imtizaç" yani bir uyumsuzluk vardır. Zaten Oflular da (bu beyanı doğru kabul etmek gerekir) bunu yazdıkları arzuhallerde açık bir şekilde belirtmişlerdir.

Bu nedenle aslında daha başından olmaması gereken bir şey her nasılsa olmuştur ve bundan geri dönmüştür. Belki de günümüzdeki sözel tarihteki söylencenin kaynağı da budur. Yani Ofluların Rize'ye bağlı oldukları yıllarda yaşadıkları kötü tecrübeler 20. yüzyıla kadar taşınmıştır.

⁵³Bu noktayı biraz farklı da olsa *Trabzon Vilayeti Salnamesi* de doğrular. Ofluların tabiatlarının farklılığı bu hüsn-i imtizaça engeldir. "Oflular kendilerine mahsus bir takım âdât ve evsâf ile, teşekkülât-ı uzviyyeleriyle komşuları olan ahâlden pek kolay tefrik olunurlar. Bu adamların şahsiyet ve hüviyetlerini pek eski bir zamandan beri muhâfaza edip kendi alemlerinde kendilerine mahsus evsâf ile yaşamakta olduklarını herkes bilir. Bunlardan biraz ziyâdece bahsetmek faideden hâli değilse de resmî bir sâlnâmede daha ziyâde tafsilât vermeyi münasip görmüyoruz." Bkz. Kudret Emiroğlu, (haz) *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, 1902, C. 20, Ankara, 2008, s. 204. Bu bilgiyi ileten Kudret Emiroğlu'na şükran borçluyum.

⁵⁴Kudret Emiroğlu'ndan sözlü bilgi.

Of'un tekrar Trabzon'a bağlanması hakkında Şûrâ-yı Devlet'in aldığı karara daha yakından bakıldığında bu kaza hakkındaki bütün gelişmelerin Şûrâ-yı Devlet'te ele alındığı ve etraflıca değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Şûrâ-yı Devlet kararından anlaşıldığı kadarıyla üyeler de Of'un Trabzon'a iadesi hakkında ikiye bölünmüşlerdir. Üyeler arasında yapıldığı anlaşılan oylamada bir kısmı lehte bir kısmı aleyhte oy kullanmıştır. Buna göre Şûrâ-yı Devlet Dahiliye reisi İzzeddin Bey bir kısım azayla (dört kişi) "ekalliyette" kalırken, beş aza lehte oy kullanmıştır. Bu durumda 4'e karşı 5 oy ile Of kazası lehine karar verilmiştir. Toplam 14 azanın bulunduğu Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Meclisi'nde beş aza o günkü içtimada bulunamamışlardır. Azalardan ikisinin *na-mizac* yani hasta olduğu, diğerlerinin ise *gelemediği* belirtilmektedir.⁵⁵

Şûrâ-yı Devlet'in aldığı kararda üzerinde durulacak önemli noktalar vardır. Bunlardan bazıları adeta zorlamayla dayanak oluşturulmaya çalışılmış gibi bir hava vermektedir. Sözgelimi Of kazasının Trabzon'dan ayrılmasıyla beraber "emval-i devlet"ten "vakt ü zaman ile istifade olunduğu", ve fakat Lazistan'a bağlanmasıyla "emval-i emiriyeden pek çok bakaya kalarak varidat-ı öşriye ve sairenin dahi hayli azaldığı", Of kazasının Lazistan'dan ayrılmasıyla Lazistan'ın "vaziyetine bir hanel gelmeyeceği" fakat Trabzon açısından güçlülere yol açacağı kaydedilmektedir.

İradede "ekalliyette" kalanların "şerhleri" de yer almaktadır ve bu nokta "ekalliyette" kalanlara atıfla "dört rey tarafından" denilerek açıkça ifade edilmektedir. Vilayet Nizamnamesi'ne yapılan atıf da bu yöndedir. İade-i irtibat için vilayet tarafından gösterilen "esbab-ı mucibenin" pek kuvvetli olmaması ve yeterli bulunmamasına rağmen ahalinin "istirhamına" binaen lehte karar alındığı belirtilmektedir:

"...bir mahallin bir yerden fekkiyle diğerine rabtı için esab-ı mucibe-i kaviyye bulunmak lazım geleceğinden vilayetten dermeyan olunan esbab ise tahvil-i irtibatı müstelzem görünmediğinden kaza-i mezkûrun kemakân Lazistan Sancağı'na merbut olarak idaresi bildirilmiş ise de işaret-i vaka mailine ve ahalinin tekrar istirhamında bulunmasına nazaran icra-yı icabı dermeyan kılınmıştır..."⁵⁶

Bunun yanında daha önemli olan nokta ise Lazistan Sancağı halkının sert mizacı gereği şikayet etmeye hakkı olduğu ("Lazistan Sancağı halkının

⁵⁵Bkz. *İ. ŞD.* 5587.

⁵⁶*İ. ŞD.* 5587.

huşunet ve gılgat-ı tabiyeleri icabı olmak üzere maslahaten şikayet itmeğe kaza-i mezkûr halkının hakkı bulunduğu”) ifade edilmektedir.

Kazanın Trabzon’a iade-i irtibatıyla ilgili en çarpıcı kısım, meselenin “püf noktası” isim vermeden üstü örtülü bir şekilde ve muhtemelen kızgınlıkla geçiştirilirken vilayetin bu tür idari işlemlerde daha dikkatli davranması istenilmektedir. Şûrâ-yı Devlet üyeleri aslında meselenin çıkar ilişkisine dayalı olduğunun pekala farkındadır. Bu tahvil işleminin bir takım nüfuzlu kişilerin kişisel çıkarları uğruna yapıldığını, onların garezi ve teşvikiyle gerçekleştiğinin akla geldiği biliniyor ise de, Of kazasının Lazistan’da kalmasının bundan böyle sakıncalı olacağı bildirilmektedir:

“...kaza-i mezkûr ahalsinin Lazistan Sancağı merkez ahaliyle hüsn-i imtizaç idemedikleri kezalik esbab-ı mucibe sırasında bildiriliyor ise de bir kaza efrad-ı ahalsinin merkez livaya müracaatları kable’l-vuku’ olub binaenaleyh kaza-i mezkûr ahalsinin *tahvil-i irtibatı hakkındaki müste’adati bir takım müteneffizenin mücerred menafi-i şahsiye gareziyle teşvik ve ilkaatdan neş’et etmiş olacağı melhuz* bulunduğundan kaza-i mezburun Lazistan Sancağı’na merbuten idaresi dermeyan olunmuş ise...” (italikler bize aittir).⁵⁷

Belgenin devamındaki söylenenler ise çok daha önemli olmalıdır. Bu iki halkın (Lazistan ile Oflular kastediliyor) aralarındaki “münaferecin telif kabul itmez dereceye geldiği” belirtilmektedir. İrade’de bu noktanın altı ısrarla çizilmekte ve bundan endişe edilmektedir:

“...kazanın Lazistan Sancağı’na merbutiyetinin devamı idare ve ahalice mazarratından başka bir faide-yi menafi olmadığı şimdiye kadar edilen tecrübe ile sabit olduğu...”

ve bunun kimseye bir yararının olmayacağı ve “ahalinin bu merbutiyetten hoşnud olmadıklarından bahisle şikayetden” geri durmayacaklarını belirtmeleri, “karar-ı sabıkın devamı halinde bu işarât ve şikayâtın arkası kesilmeyeceği ve emval-i devlet tahsilatça müşkülata uğrayacağı gibi ahali beyninde mevcut olan münaferecin dahi ilerüde” daha şiddetli çatışmalara yol açabileceği vurgulanarak “ahalinin” iyiliği için kazanın Trabzon merkez sancağına iadesine karar verildiği belirtilmektedir.⁵⁸ Şûrâ-yı Devlet’in bu kararından

⁵⁷İ.ŞD. 5587.

⁵⁸İ.ŞD. 5587.

sonra sadrazam Kamil Paşa'nın arzı ve Sultan II. Abdülhamid'in 24 Kasım 1888 (20 Rebiülevvel 306) tarihli iradesiyle Of kazası Trabzon merkez sancağına iade edilmiştir.

Of'un Lazistan'dan tekrar Trabzon'a iade edilmesinden sonra Ahmet Şakir Paşa 1897'de bölgede yaptığı incelemelerde Of'un tekrar Lazistan'a bağlanması gerekliliğine işaret eder. Çünkü Of Lazistan merkezine çok daha yakındır. Yerel çıkar ilişkilerinden pek haberi olmadığı anlaşılan Paşa'nın altını çizdiği nokta esasen Şûrâ-yı Devlet'inkinden çok da farklı değildir. Of Lazistan'a her yerden daha çok yakınken Trabzon merkez vilayetine bağlanması uydurma gerekçelerden kaynaklanmaktadır. Yaver-i Ekrem Müfettiş Şakir Paşa'nın ifadesi şöyledir:

“...Of'un Lazistan'a her yerden ziyade kurbiyeti derkar iken merkez-i vilayete rabt idilmesindeki maksad ve hikmet mebni-i fesad ve mecra-yi eracif olmasından naşi livaca idaresinde fenalık vukuuna meydan kalmamak mütalâasından başka bir şey olmamak lazım geleceği...”

Tahmin edileceği üzere Şakir Paşa'nın bu arzından bir sonuç çıkmamış ve Of Trabzon merkez sancağında bağlı kalmıştır.

Sonuç

Modernleşme döneminde mülki taksimatın şekillenme sürecini anlamaya çalışan bu çalışmada yerel dinamiklere dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda yerel seçkinlerin telgrafla (hatta muhtemelen kendi ilişki ağlarını da devreye sokarak) Trabzon'dan İstanbul'a kadar uzandıklarını belirtmek mümkündür. Daha önceki sayfalarda Of'un yerel seçkinlerinden Sarıalizadelerin gücüne ve ilişkilerine işaret edilmişti. Vali düzeyinde yaptıkları girişimlerden sonuç alamayan yerel güçler (aslında valinin desteğini almalarına rağmen) hem Saray'daki yakınlarını devreye sokmuşlar hem de çektikleri telgraflarla istedikleri sonucu elde etmişlerdir.

Burada bir pazar yerinin rekabeti sonucunda ortaya çıkan Of kazasının benzer şekilde idari anlamda da nasıl bir mücadeleye tanıklık ettiğini görüyoruz bir bakıma. Bu mücadelenin nedenleri, aktörleri ve perde arkasındaki olaylar ve bir kazanın idari açıdan bir merkezden ayrılıp diğerine bağlanması

tabii ki sadece Of'a özgü değildir.⁵⁹ Benzerleri 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında da devam edecektir.⁶⁰

Yereldeki hâkimiyet mücadelesinin mülki taksimata yansımaları konu edinen bu çalışmada yerel seçkinlerin öne sürdükleri retoriklerin ne denli gerçeğe örtüştüğü sorusu önem kazanıyor. Yani aslında idari düzenlemelerle ilgili olarak gerek devletin salnamelerinde ve gerekse resmi yazışmalarda yer alan gerekçelerin ardında yatanlar çoğunlukla farklılık arz etmektedir.

Of örneğindeki idari düzenleme, yerel güçlerin bölgesel ve kişisel çıkarları üzerinden idari yapıya nasıl müdahale edebildiklerini gösterdiği gibi, mülki taksimatın Vilayet Nizamnamesi'ne aykırı olarak nasıl şekillendiğini de ortaya çıkarmaktadır. Yani öngörülenle uygulamanın (teori-pratik) uyumsuzluğu kendini göstermektedir. Dolayısıyla aslında "aşırı merkezileşmenin" damgasını vurduğu sıkça belirtilen⁶¹ II. Abdülhamid döneminde İstanbul tarafından yapılan idari düzenlemelerin⁶² yerel koşulları (yerel ilişkiler, ahalinin mizaçlarının farklılıkları, coğrafi özellikler vb.) ne ölçüde dikkate aldığı sorusu da önem kazanmaktadır. Öte yandan, Of örneğinde baskısıyla aynı yerel seçkinlerin oluşturduğu bir "kamuoyu" konuda yerelden gelen zıt yönde iki talep merkezî hükümet ya da saray tarafından kabul edilerek işleme konulmuş olmaktadır. Bir diğer ifadeyle saray, taşra eşrafının ya da yerel seçkinlerin ısrarlı taleplerini dikkate almak durumunda kalmıştır.

⁵⁹ Örneğin Lazistan Sancağı'na bağlı olan Vakıf nahiyesi de benzer bir süreci yaşamıştır. Orada da yerel seçkinler kendilerinden saatlerce (40 saat) uzak olmasına karşın Lazistan Sancağı'na bağlanmak istemekte ve bunu başarmaktadırlar. Oysa Erzurum Vilayeti kendilerine çok daha yakın yolu da düzdür. Bkz. Hamdi Özdiş, "Osmanlı Taşra Yönetimini Taşradan Okumak: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf Siyaset ve İktidar" *XI. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*, Bilkent, Ankara, 17-22 Haziran 2008. Kongreye sunulan tebliğ.

⁶⁰ 1910'da Sürmene kaza merkezinin Humurkan'a nakli yine yerel seçkinler arası bir rekabetin sonucu gündeme gelecektir. Bkz. *DH.MUI.79-2.10*, 16 Nisan 1320.

⁶¹ Son yapılan çalışmalardan birinde II. Abdülhamid dönemindeki aşırı merkezileşmeye vurgu yapılmıştır. Bkz. Abdülhamid Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul, 2007. Tabii ki buradaki aşırı merkezileşmeden kasıt sarayın gücü anlamındadır. Ancak sarayın gücünün boyutları belirtildiği gibi taşrada çok etkin değildir. Nihai kararın saraydan çıkması onun taşraya hakim olduğu anlamına gelmemelidir.

⁶² Vilayetin idari yapısı hakkında Sırrı Paşa'nın değerlendirmesi çarpıcıdır: "İşbu ifade-i acizanem vilayetin her şube-i idaresinde âmm ü şamil olub çünkü hakk el-insâf olarak bu vilayetin ne taksimatı ve ne de tahsisatı icab-ı hâl ve maslahatla mütenasib bir kaide-i sahiheye tevfiğ idilmemiş ve binaenaleyh umumen tashihat ve tadilat-ı külliyeye muhtac bulunmuş olduğu..." Bkz. *Mektubat-ı Sırrı Paşa*, Bâb-ı âli (İstanbul) 1303, s. 72-73.